

LIETUVOS BIBLIOFILIJOS IDĖJINĖS NUOSTATOS IR ORGANIZACINĖ STRUKTŪRA SOVIETMEČIU

INGA LIEPAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: inga.liepaite@kf.stud.vu.lt

Straipsnyje siekiama atskleisti Lietuvos bibliofilijos idėines nuostatas ir organizacinę struktūrą nuo 5-ojo dešimtmečio iki 9-ojo dešimtmečio pabaigos. Bibliofilijos raida sovietmečiu organizacijos požiūriu skirstina į du laikotarpius: 1) ikiorganizacinį, trukusį nuo 1940 m., kai buvo uždaryta XXVII knygos mėgėjų draugija, iki 1974-ųjų, kai buvo įsteigta Lietuvos TSR savanoriška knygos bičiulių draugija, ir 2) organizacinį. Pirmuoju jų dar vokiečių okupacijos metais būta svarstymų apie XXVII knygos mėgėjų draugijos oficialios veiklos atgaivinimą. Jau pirmaisiais postalininio laikotarpio metais bibliofilai buvo susaistyti plačių neformalių ryšių, ir tai galėjo lemti, kad 1959 m. pirmą kartą viešai iškelta knygos mylėtojų draugijos steigimo idėja. 1970–1975 m. laikotarpiu Vilniuje neformaliai funkcionavo knygos bičiulių klubas, derinęs bibliofilinę ir kultūrinę pažintinę veiklas. Antruoju etapu svarbus vaidmuo teko Lietuvos TSR savanoriškai knygos bičiulių draugijai. Pastaroji, jos steigėjų suvokta kaip masinė visuomeninė bibliofilinė organizacija, sudarė sąlygas legaliai knygos bičiulių klubinei veiklai nuo 1975 m. funkcionuoti. Lietuvos bibliofilijos istorijoje svarbų vaidmenį atliko Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubai, vieninteliai tebetęsiantys savo veiklą iki šių dienų.

Reikšminiai žodžiai: bibliofilija, masinė bibliofilija, organizacija, sovietmetis, XXVII knygos mėgėjų draugija, Lietuvos TSR savanoriška knygos bičiulių draugija (LSKBD), Vilniaus knygos bičiulių klubas, Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubas, Plungės Daukanto knygos bičiulių klubas.

Bibliofilija, o tuo labiau organizuota bibliofilų veikla, sovietinėje Lietuvoje iki šiol knygotyrininkų darbuose nebuvo specialaus tyrimo objektas. To laikotarpio bibliofilija, Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir suaktyvėjus domėjimuisi apskritai bibliofilijos istorija ir jos teoriniais bei metodiniais klausimais, dažniausiai likdavo tyrimų nuošalyje. Kitais atvejais susigulėjęs istorinėje savimonėje

stereotipas apie bibliofilijos sovietinėje Lietuvoje *neegzistavimą* ar tik negatyvios reiškinio pusės, sąmoningai diegtos ir formuotos to meto ideologų, regėjimas trukdė objektyviai į ją pažvelgti, įvertinti ir apskritai nubrėžti galimas metodologines prieigas prie jos tyrimų gaires. Paradoksalu, tačiau net patys vyresniosios kartos bibliofilai, kurių asmeninių bibliotekų komplektavimo ištakos glūdi būtent

sovietmetyje, šiandien prieštarai vertina to meto bibliofilijos reiškinį ir tai tik liudija jį esant, istoriko ir kultūrologo Egidijaus Aleksandravičiaus žodžiais tariant, *pridengtą tariamo aiškumo maskuote* [39, 281]. Vieni jų sovietmetį apibūdina kaip bibliofilijos *klestėjimo* amžių [74, 48], antri nepriklausomos Lietuvos pradžią ženklinančius metus jau įvardija net kaip *bibliofilijos ir kolekcionavimo saulėlydį* [79, 113], o trečiasis, Panevėžio bibliofilų klubui priklausantis bibliofilas šių eilučių autorei išdėstė: *Sovietmetyje neteko girdėti apie bibliofilų veiklą <...>. Vertingos knygos buvo deficitas, surinkti kiek padoresnę biblioteką buvo problemų* [30, 1]. Įtampą dar labiau didina nuogirdos, atseit, sovietmečiu net pati *bibliofilijos* sąvoka buvo uždrausta.

Negausiai temos istoriografijai atstovauja keletas svarbesniems skirtinų darbų. Sukauptos faktografijos atžvilgiu bene vertingiausią jų dar 1986 m. atliko tuometinio docento Domo Kauno diplomantė Vilija Kasparaitytė, tyrusi Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo veiklą 1977–1986 m. [10]. Šiandien sutelkti prieinami archyviniai šaltiniai leidžia kai kuriuos tų faktografinių duomenų patikslinti, gerokai papildyti, formuluoti naujas įžvalgas ir apibendrinimus. Aušra Navickienė, straipsnį paskyrusi to paties klubo situacijai nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu nušviesti, šiek tiek dėmesio skyrė ir jo veiklai sovietmečiu, tačiau iš esmės ji daugiausia rėmėsi minėtu diplominiu darbu [71]. Epizodiškų, tačiau svarbių Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo istorijos ir apskritai bibliofilijos situacijos sovietinėje Lietuvoje duomenų randame Gedimino Zemlicko

interviu su D. Kaunu [54, 209–210], taip pat Almos Baziūnienės monografijoje [42, 23–26]. Kai kuriuos Plungės Daukanto knygos bičiulių klubo veiklos sovietmečiu aspektus savo straipsnyje aptarė Gintautas Černeckis [43]. Pastarojo klubo istorijos tyrimų ribas praplečia G. Zemlicko interviu su tuo pačiu G. Černeckiu bei Česlovu Vaupšu [44]. Kitą negausią darbų grupę sudaro memuarinio pobūdžio literatūra. Visų pirma minėtinas Jurgio Stašaičio, Albino Vaičiūno ir Birutės Vaitkienės 2010 m. parengtas leidinys *Mažvydo klubas: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais* [64], kuriame išsamumu, informatyvumu bei tiesioginėmis sąsajomis su knygos bičiulių klubine veikla išsiskiria Imanto Dagio ir B. Vaitkienės rašiniai. Didžiausia leidinio vertė atsiskleidžia šaltinių publikacijose, nors, kita vertus, nėra pagrįsti jų atrankos kriterijai. Esminiu leidinio trūkumu laikytina autorių objektyvumo stoka, dėl kurios atskleista tik vienpusiška klubo veikla. Buvęs Vilniaus knygos bičiulių klubo narys Antanas Terleckas *Rezistentų prisiminimuose* šiam klubui, akcentuodamas jį buvusį įkurtą iš *apačios* ir veikusį ne pagal sovietinės valstybės surežisuotą politiką, paskyrė savarankišką skyrelį [80]. Nauju žvilgsniu į Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubą pažvelgta traktuojant jį kaip vieną iš savaimios visuomenės¹ struktūrinių elementų,

¹ Savaimi visuomenė kolektyvinės monografijos autorių apibrėžta kaip apimanti *visas savarankiškos socialinės saviorganizacijos formas, kylančias iš apačios, išreiškiančias troškimą ir gebančias suvaržymų ir apribojimų terpėje gyventi savaip, pagal save, savitai, o ne taip, kaip reikalauja institucionalizuota ideologinė valstybės sistema* [73, 24].

priskiriant jį *legaliai nesisteminei erdvei* [73, 278]. Kaip tyrimo išvadose autorių konstatuota, pastarajame klube savaimios visuomenės apraiškų rasta, nors visai nesitikėta [73, 413]. Tačiau pažymėtina, jog klubo veiklai nušviesti monografijoje skirta vos viena pastraipa, o ir pastaroji parašyta remiantis jau minėtuoju su objektyvumu prasilenkiančiu leidiniu, tad čia kyla kai kurių dvejonų dėl atlikto tyrimo išsamumo. Apibendrinant galima teigti, kad iki šiol apie organizuotą bibliofilų veiklą sovietinėje Lietuvoje teturime paskirų, fragmentiškų žinių. Nėra visapusiškai ir sistemiškai atskleista bibliofilijos ikiorganizacinio laikotarpio raida bei XX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje susiformavusi jos organizacinė struktūra.

Šio straipsnio tikslas – remiantis publikuotais ir archyviniais šaltiniais, atskleisti Lietuvos bibliofilijos idėines nuostatas ir organizacinę struktūrą 5 dešimtmetyje–9 dešimtmečio pabaigoje, išryškinant pagrindinius raidos etapus. Atskirų bibliofilijos organizacijų (formalių ir neformalių) istorijos atsklaida bei faktografijos sanakaupla nelaikytini pagrindiniais uždaviniais išsikeltam tikslui pasiekti. Į tiriamą objektą siekta pažvelgti iš platesnių pozicijų, dėmesį telkiant į iki šiol mažiau ar visiškai netirtus organizacinius aspektus. Tyrimo pabaigos ribą žymi Sąjūdžio susiformavimas, kai pakito visas kultūrinis gyvenimas, taigi ir bibliofilijos aplinka bei sąlygos jai funkcionuoti, kas reikalautų kito požiūrio ir vertinimų. Privalu apibrėžti poziciją šiuolaikinės ir sovietmečiu oficialiai eskaluotos bibliofilijos sampratos klausimais. Nepalaikytina nuostata, kai bibliofilija yra sietina tik su retų, vertingų ir senų leidinių

kolekcionavimu, taip suprimityvinant jos esmę ir sureikšminant tik materialiąją leidinio pusę. Manytume, tiksliausiai bibliofilijos, kaip kultūros veiklos, esmę nusako kryptingai ir kūrybiškai kuriama asmeninė biblioteka, išsiskirianti aiškiai apibrėžtu kolekcionavimo objektu ir jos savininko vidaus impulsu gylintis ir pažinti jos turinį, telkiant žinias apie atskiros leidinio ar istoriškai susiklosčiusio, nedalomo ir turinčio mokslinę ir (ar) meninę vertę leidinių komplekso tiek vidinį, tiek išorinį pasaulį. Sovietinėje Lietuvoje oficialiai diegtas dvejopas požiūris į bibliofiliją. Pozityvaus požiūrio šalininkai bibliofiliją paprastai siejo su: 1) elementariu knygų pomėgiu / pamėgimu; 2) knygų kaupimu ir 3) knygos meile. Negatyvaus požiūrio šalininkai bibliofiliją skelbė esant paprasčiausią retų ir vertingų knygų kolekcionavimą, neretai tapatintą su bibliomanija, o ši savo ruožtu – su elitine bibliofilija. Bibliofilijos sampratų skirčiai nusakyti greta tradiciškai suprantamos bibliofilijos tikslinga pirmojo požiūrio šalininkų apibrėžtą bibliofiliją įvardyti *masine* (jos sinonimai būtų *socialistinė*, *sovietinė*), kadangi šis epitetas įprasmina tiek kiekybinę, tiek kokybinę prasmes. Jis leidžia tiksliai perteikti sovietmečiu oficialiai diegtą požiūrį į bibliofiliją neva ją tapus masinę reiškinį, perėjusį iš uždaros, siauros į atvirą, placią erdvę (kiekybės požiūriu), ir lėmusį tradiciškai suprantamos bibliofilijos esmės iškreipimą (kokybės požiūriu)².

² Apie *elitinės* ir *masinės bibliofilijos* sampratas sovietinėje Lietuvoje plačiau žr.: Liepaitė, Inga. Sąvokų *reta knyga*, *vertinga knyga* ir *sena knyga* samprata bei vartosena sovietinės Lietuvos knygos kultūroje. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 60–64.

Lietuvos bibliofilijos raida sovietmečiu organizacijos požiūriu skirtina į du laikotarpius: 1) ikiorganizacinį, trukusį nuo 1940 m., kai buvo uždaryta XXVII knygos mėgėjų draugija, iki 1974-ųjų, kai buvo įsteigta Lietuvos TSR savanoriška knygos bičiulių draugija (toliau – LSKBD), ir 2) organizacinį. Tiriant bibliofilijos organizacinius aspektus, svarbūs du žiūros pjūviai: 1) institucinis lygmuo (LSKBD, knygos bičiulių klubai ir jų veiklos koordinavimas, neformalus sambūriai) ir 2) individo lygmuo. Pastarojo svarba grindžiama tuo, jog pavienių bibliofilų, knygų, susaistytų neformalių ryšių (svarbi ir jų pasklidimo geografija), buvimas gali būti suvokiamas kaip paskata bibliofilijos organizuotos ir sutelktos veiklos poreikiui rasti ir jai susiformuoti. Straipsnyje ties šiuo lygmeniu daugiau susitelkiama nagrinėjant pirmuosius postalininio laikotarpio dešimtmečius, taigi pradinį ikiorganizacinio bibliofilijos laikotarpio etapą, o dar tiksliau – į Romualdo Šalūgos aplinką, nes tai leidžia paaiškinti, kas sudarė prielaidas idėjų organizuotos veiklos klausimu radimuisi, sklaidai ir vėlesniam jų įgyvendinimui. Būtina atsižvelgti į tas socialines ir politines sąlygas, kuriomis gyveno ir veikė bibliofilai, nes nuo to tiesiogiai priklausė jų elgsena, o sykiu ir organizacijų (formalių ir neformalių) veikla. Istorikas Valdemaras Klumby, tyręs visuomenės nuomonės veikimo sąlygas sovietinėje Lietuvoje, apibendrindamas Vakarų tyrėjų ir sovietinių mokslininkų darbus, išskyrė tris, manytume, taikliai įvardytas ir tiksliai apibrėžtas erdves: 1) *privacią*, 2) *viešąją* ir

3) tarpinę – *neformaliąją* [55, 82–108]. *Privati erdvė*, anot jo, apėmė šeimos ir namų gyvenimą, *viešoji* – režimo kontroliuotą fizinę viešumą. Pastaroji erdvė dar skirtina į *oficialiąją*, režimo tiesiogiai veikiamą, organizuojamą ir kontroliuojamą viešosios erdvės dalį, apimančią cenzūruotą spaudą, dalyvavimą oficialiuose susirinkimuose ir kituose renginiuose, bei *neoficialiąją*, režimo menkliau ar visiškai nekontroliuotą viešosios erdvės dalį, apimančią neorganizuotą tiesioginį nepažįstamų ar mažai pažįstamų žmonių bendravimą fizinėje viešumoje – kavinėse, parkuose, teatruose ir pan. Trečioji, *neformalioji erdvė* apėmė daugiau ar mažiau savarankiškai besiorganizuojančią visuomenę, t. y. joje neveikė formalios institucijos ir visi ryšiai buvo neformalus. Tokios erdvės dalis, t. y. neformalios žmonių grupės, būreliai ar klubai, KGB darbuotojų dar vadinti *organizacijomis be organizacijų* [62, 75], kuriose aptarinėti visuomeniniai klausimai, V. Klumbio įvardyta *visuomeninė erdvė*.

Tokia socialinių erdvių samprata bei struktūra remiamasi ir šiame straipsnyje. Masinės bibliofilijos kryptis sovietinėje Lietuvoje plėtota oficialiojoje viešumoje, t. y. tokį požiūrį į bibliofiliją (*sovietinę, socialistinę, tikrąją*) siekta diegti per spaudą, LSKBD ir knygos bičiulių klubų³ veiklą. Bibliofilijos, taip, kaip ją suprantame šiandien, kryptis plėtojosi 1) neformalioje erdvėje, kurios

³ Kai kurie knygos bičiulių klubai, pavyzdžiui, Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto, sugebėjo laviruoti ir jų veikla užėmė vidurio poziciją tarp masinės ir tradiciškai suprantamos bibliofilijos kryptių.

pagrindiniams struktūriniams elementams priskirtini neformalūs bibliofilų ryšiai ir kitos bibliofilijai funkcionuoti būtinos aplinkos sudedamosios dalys, bei 2) privačioje erdvėje. Neformaliai veikęs Vilniaus knygos bičiulių klubas buvo viena iš visuomeninės erdvės struktūrinių dalių. Už šio tyrimo ribų lieka tik privačioji erdvė. Jai priklausytų bibliofilų individualiai komplektuotos ir namuose laikytos asmeninės bibliotekos. Pritariant V. Klumbiui, sovietmečiu skirtis *privatu–vieša* buvo labai neryški, nes ir privati teritorija ne visada buvo saugi. Tai akivaizdu ir kai kurių asmeninių bibliotekų likimų atvejais žinant, kiek jų nukentėjo ir žuvo, ypač pirmosios sovietinės okupacijos ir Stalino valdymo metais. Bet tai jau būtų atskiro tyrimo tema.

IKIORGANIZACINIS BIBLIOFILIJOS LAIKOTARPIS: NUO IDĖJŲ PRIE NEFORMALIAUS SAMBŪRIO VEIKLOS

Ikiorganizacinio bibliofilijos laikotarpio raida nebuvo tolygi. Ji buvo tiesiogiai veikiamą sovietų režimo Lietuvoje vykdytos kultūros politikos veiksnių. Pirmosios sovietinės okupacijos ir stalinizmo laikotarpiu Lietuvoje, kaip ir kitose socialistinio bloko šalyse, bibliofilijos, vienos iš kultūros veiklos formų, raiškiai sąlygos buvo labai menkos. Masiniai trėmimai, vykdyti 1941 m. birželio 14 d. ir 1948 m. gegužės 22 d., vokiečių ir lenkų repatriacijos 1941 ir 1944 m., didelė lietuvių emigracija į Vakarų 1944 m. vasarą, taip pat ideologijai prieštaraujančių knygų naikinimas kaip kultūrinės aplinkos pertvarkymo proceso dalis [59, 56] ir vadinamoji

nacionalizacija, t. y. įstatymų legalizuoto privataus ir visuomeninio turto nusavinimas, nepalankiai atliepė skirtingų ideologijų veikėjų asmeninėms bibliotekoms ir apskritai bibliofilijos dėmesio objekto – knygų bei kitų leidinių – bazei. Rebeccos Knuth teigimu, ideologiniu požiūriu būtent XX amžiuje kilo sisteminis knygų ir bibliotekų naikinimas kaip *sumodeliuota elgsena* [58, 13] ir režimo įtvirtintai knygų ir bibliotekų naikavimo kampanijai apibūdinti mokslininkė įvedė specialią *libricide*⁴ sąvoką, etimologiškai artimą *genocido* ir *etnocido* sąvokoms. Represuotų, repatrijavusių ar besislapsčiusių asmenų bibliotekos ir kiti meno rinkiniai buvo arba nacionalizuoti, arba išgrobstyti tuo metu jų butus užėmusių saugumiečių, vietos valdžios pareigūnų lietuvių bei kitų asmenų, arba naikinti kitais būdais. Bibliofilija tuo metu imta traktuoti kaip *anachronizmas* – ne tik kaip kažkoks nenaudingas, bet net ypač pavojingas reiškiny naujos politinės sistemos *statymo* periodu [46, 10].

Bibliofilų idėjos organizuotos veiklos klausimu. Nepaisant minėtų sudėtingų sąlygų, bibliofilų organizuotos veiklos poreikis jau tada buvo ir išliko aktualus iki pat šios idėjos realizavimo aštuntojo dešimtmečio viduryje. 1940 m. nustojus veikti XXVII knygos mėgėjų draugijai, buvusio jos nario Petro Jakšto teigimu, po to jos ilgai niekas neminėjo [49, 65], nors kitur buvo užsiminęs Vytautą Steponaitį, vienu metu ketinusį eiti pas tuometinės vyriausybės galvą Justą Paleckį ir prašyti įsaką dėl draugijos

⁴ Sąvokos *libricide* atitikmuo lietuvių kalboje būtų *knygų naikinimas*.

uždarymo atšaukti, tačiau supratęs, kad tai ne nuo pastarojo valios priklauso, nebenuėjęs [50, 115]. Naujų žinių teikia surastas kito buvusio draugijos nario Vilhelmo Žano Burkevičiaus rankraštis *Viltis 1944 metams*, pasirašytas tų metų sausio 27 d. Jis reikšmingas dviem atžvilgiais: pirma, iš jo sužinome, jog dar vokiečių okupacijos metais, t. y. 1942 m. lapkričio 26 d. pasirodžius įsakymo organizacijų steigimo klausimu pakeitimams [81], būta svarstymų apie minėtosios draugijos oficialios veiklos atgaivinimą ir net leidybinį sumanymą; antra, pasirodo, net ir oficialiai nustojus veikti draugijai ir nepavykus atgaivinti jos veiklos, *visą laiką 27 dieną būrelis žmonių vis tiek renkasi, kartais net su referatuku rankose. <...> Reikia manyti, kad ir neatvykstantieji / nekviečiamieji / tą dieną vis tiek prisimena, kiekvienas savaip, kad apie knygas ir nieko nekalbama, bei bibliotekoms niekieno apčiuopiama kartais nedaroma* [6, 43]. Yra žinoma, kad P. Jakštas jau vėliau, nuo 1969 m. gegužės 27 d., naujai įgytas knygas registruodavo kiekvieno mėnesio 27 dieną, tokiu būdu pagerbdamas draugijos atminimą ir savotiškai pratęsdamas jos veiklos tradiciją [53, 100]; išlikęs V. Steponaičio *Bibliofilo užrašas* [24], greičiausiai neatsitiktinai buvo pasirašytas 1944 m. liepos 27 d., o jo žmona Agnė Ambraziejūtė-Steponaitienė savo atsiminimuose yra rašiusi, kad *nors draugija buvo panaikinta, bet Vytautas Steponaitis kiekvieno mėnesio 27 d. eidavo pas Paulių Galaunę. Jiedu pasikalbėdavo apie knygas, apie senąją spaudą, surasdavo senų laikų naujų rašytojų* [1, 64].

Sprendžiant iš išlikusio teksto turinio, darytina prielaida, kad jis galėjo būti perskai-

tytas oficialiai nebeveikusios draugijos narių susitikime, įvykusiame 1944 m. sausio 27 d. Taip manyti leidžia V. Ž. Burkevičiaus ištarti žodžiai teksto pabaigoje: *Sveikinant šiandien susirinkusius, norisi manyti, kad po pirmųjų devynerių (1931–1940) veikimo ir sekančių trijų – (1941–1943) nebuvimo metų šie naujieji 1944 metai bus pirmieji mūsų atgimimo metai* [6, 44]. Deja, vidinis cenzorius teksto autorių vertė nutylėti detalesnes žinias apie organizuotus susitikimus, taip pat jų dalyvių pavardes. Daugiau šaltinių XXVII knygos mėgėjų draugijos atkūrimo svarstymo klausimu nėra tekę aptikti.

Apie šeštojo dešimtmečio vidurį, po Stalino mirties, Lietuvos kultūroje ėmė ryškėti tam tikri pokyčiai. Anot Januszo Dunino, prasidėjęs sistemos liberalėjimas tapo paskata atgimti bibliofilų judėjimui socialistinio bloko šalyse. Bibliofilijos sąjūdį, anot jo, charakterizavo dvi skirtingos tendencijos: 1) bandymai individualiai priešintis oficialiajai knygų leidybos ir cenzūros politikai, nelegaliai įsigyjant ir saugant sovietų draudžiamus ir naikinamus leidinius; 2) pastangos įrodyti, kad knygų meilė socializmui grėsmės nekelia, priešingai – bibliofilija, kaip kultūrinė veikla, galinti net padėti jo kūrimui, pavyzdžiui, rašant tam tikrus veikalus apie komunistinio judėjimo vadus kaip knygos mylėtojus [46, 10]. Bibliofilijos sąjūdis reiškėsi ir bibliofilų klubų kūrimusi (Rytų Vokietijoje – 1956 m., Lenkijoje – 1957 m.). Lietuvoje pirmą kartą oficialioje viešumoje apie knygos mylėtojų organizuotos veiklos poreikį prabilta 1959 m.⁵

⁵ Analogiškai tų pačių metų gegužės 5 d. min-tis apie knygos mylėtojų draugijos įsteigimo poreikį buvo iškelta ir vieno iš Rusijos laikraš-

biuletenio *Naujos knygos* skiltyje „Skaitytojų tribūna“ išspausdintame R. Šalūgos straipsnyje „Mums reikia draugijos“ [78]. Straipsnio autorius, akcentuodamas knygos mylėtojų ir jų asmeninių bibliotekų gausą, be to, jau esamas įvairių pomėgių žmones vienijančias draugijas, pavyzdžiui, filatelininkų, savo idėją visų pirma pagrindė informacijos apie asmeninių bibliotekų komplektavimą ir tvarkymą stygiumi. Anot jo, organizuota veikla turėtų ir visuomeninės reikšmės, t. y. padėtų platinti knygas tarp gyventojų, užmegzti kultūrinius ryšius su socialistinio bloko šalimis, propaguoti lietuvišką spaudą užsienyje, ugdyti ir diegti, ypač jaunimui, meilę ir pagarbą knygai, padėti leidykloms ir knygų prekybos įstaigoms teikti informaciją apie naujų knygų poreikį, taip pat išaiškinti vertingas asmenines bibliotekas. Tame pačiame biuletenyje nuo 1960 m. trečiojo (9) numerio buvo įvestas *Knygos mylėtojų kampelis*. R. Šalūgos mintys sulaukė skaitytojų pritarimo, o sykiu paskatino kelti ir kitus aktualius, su knygos kultūra susijusius klausimus. Minėtame *kampelyje* buvo išspausdinti skaitytojų svarstymai asmeninių bibliotekų tvarkymo, skaitymo kultūros, filumenijos, ekslibriso istorijos ir retos knygos sampratos klausimais. Tačiau, anot R. Šalūgos, *po kurio laiko ideologai paliepė tą kampelį panaikinti. Esą Tarybų Sąjungos*

mastu bus kuriama draugija. Tačiau tai atsitiko dar greitai [11, 18].

Tada iškelta R. Šalūgos idėja dėl draugijos steigimo, nors ir sulaukusi dėmesio, tačiau nebuvo įgyvendinta. Kaip jis vėliau pažymėjo, *sąlygos tokiam sumanymui įgyvendinti tuo metu dar nebuvo pribrendusios* [65]. Tačiau šioje vietoje dar būtina pažymėti, jog 1977 m. Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo sumanytam išleisti *Metraščiui* R. Šalūga buvo suplanavęs parengti straipsnį „Vilniaus bibliofilų subūrimas ir Vilniaus knygos bičiulių veikla 1959–1975 m.“ [13]. Tokia dviguba antraštės formuluotė ir chronologinės ribos, žinant, kad Vilniaus knygos bičiulių klubas buvo įsteigtas tik 1970 m., be to, R. Šalūgos ir kitų asmenų išlikęs susirašinėjimas, užrašyti atsiminimai sudaro visas prielaidas tvirtinti, kad maždaug nuo šeštojo dešimtmečio antrosios pusės, ypač, matyt, po 1959 m. paskelbto minėto straipsnio, vilniškiai (ir ne tik) bibliofilai jau buvo susaistyti neformalių ryšių. Šį teiginį išplėtosime toliau. Remiantis filosofės Irenos Kostkevičiūtės atsiminimais, būtent 6-ojo dešimtmečio pabaigoje bendraminčių jungtys ėmė *darytis būdingu reiškiniu – asmeniniu nevaržomo bendravimo, informacijos, įvairių idėjų poreikiu, kuris ugdo disidentinę mintį ir plinta bendruomenėje įvairiais laisvų įsitikinimų bei savarankiškos elgsenos židiniais. Jų Vilniuje buriasi nemaža* [61, 218]. Įvairių klubų, ratelių ir kitokio visuomeninio judėjimo ištakas sovietinėje Lietuvoje panašiai, t. y. 7-ojo dešimtmečio pradžią, fiksavo ir KGB [62, 78]. Tiesa, tie klubai, rateliai pirmiausia buvo traktuojami kaip *politiškai*

čiū – *Литературная газета* puslapiuose. Jame buvo išspausdintas akademikų A. Topčijevio ir D. Skobelcyno, rašytojų N. Tichonovo ir I. Andronikovo bei aktorius N. Smirnov-Sokolskio pasirašytas laiškas „[kurkime knygos mylėtojų draugiją“ [84, 21]. Nors sumanymas sulaukė plataus atgarsio kituose periodiniuose leidiniuose, jis nebuvo įgyvendintas.

kenksmingos nacionalistinių elementų (po-
grindininkų, grįžusiųjų iš įkalinimo vietų,
lagerių ir tremties) veiklos priedanga, tačiau,
kaip pažymi V. Klumbys, *bet kokia nepriklausoma ir nekontroliuojama veikla režimo [taip pat] buvo laikoma potencialiai priešiška* [56, 133]. Trejus metus trukusio tyrimo projekto *Sąjūdžio fenomenas: pilietinio judėjimo tinklaveiklos studija* rezultatai taip pat atskleidė, jog savaimios visuomenės tinklo pradžia žymi 1965–1966, jos suklestėjimą – 1968–1969, o kiekybinį ir kokybinį (tankumo ir sutelktumo atžvilgiu) išaugimą – 1973–1979 metai [73, 279–289].

Bibliofilinės ir kultūrinės-pažintinės veiklų derinimas Vilniaus knygos bičiulių klube. Prireikė vienuolikos metų, kad mintis apie knygos bičiulių susitelkimą klubinei veiklai, tiesa, neformaliai, būtų įgyvendinta. Tuo metu Lietuvoje kultūra buvo plėtojama kur kas lengviau nei kitose Baltijos šalyse. Ją greta augančios įvairovės turtino ir nevysiškai sunaikintas prieškarinis palikimas [67, 263]. Tai patvirtina ir Bronius Genzelis, pažymėdamas, kad okupacinio režimo laikotarpiu lietuvių kultūros plėtotei buvo palankiausias *stagnacijos*, priešingai nei rusams *atlydžio*, tarpsnis [48, 245]. Algirdo Jakubčionio teigimu, aštuntame–devintame dešimtmečiuose, *nepaisant ideologinių varžtų, meno kūrinių cenzūros bei kontrolės bangų ir atoslūgių, Lietuvoje kultūra plėtojosi ir jos kūrėjai naudojo kur kas platesnėmis laisvėmis nei kitų respublikų kūrėjai* [51, 573].

Vilniaus knygos bičiulių klubas savo veiklą pradėjo 1970 m. birželio 5 d. Prieš tai, t. y. tą pačių metų vasario 19 d., vykusiame KGB

agentūrinio-operatyvinio ir tardomojo darbo prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos pasitarime 5-ojo skyriaus viršininkas Mečys Ščensnovičius akcentavo, jog tuo metu vis labiau dėmesį ėmę traukti jau veikiantys ir naujai besikuriantys įvairūs diskusiniai bei pažintiniai inteligentijos klubai [38, 54]. Vilniaus knygos bičiulių klubo steigėjas ir pirmininkas R. Šalūga 1971 m. informacinio pobūdžio straipsnelyje „Knygos bičiuliai renkasi“ trumpai apibūdindamas jo veiklą pažymėjo, kad nariai susipažįsta su leidyklų mėnesiniais knygų leidimo planais ir išleistomis naujomis knygomis, pataria knygynui jas užsakant, rengia susitikimus su leidyklų darbuotojais, knygų autoriais ir sudarytojais [77]. Buvusio klubo nario I. Dagio teigimu, į susirinkimus buvo kviečiami tik tie svečiai, kurie buvo prieškariniu ar sovietmečiu išleistų knygų autoriai [45, 20]. Tą patį patvirtino ir Antanas Rimvydas Čaplinskas: *privaloma buvo, kad ateitų žmogus. Mes, ko gero, patys savo pranešimų nedarėm. <...> Tik kviestiniai ir kviestinis, kuris yra parašęs knygą* [21]. Pagrindinės klubo veiklos formos buvo šios: 1) pokalbiai, 2) pranešimų skaitymas, 3) tarpusavio knygų mainai ir 4) literatūrinės išvykos. Remiantis buvusio klubo nario Ipolito Ledo atsiminimais, susirinkimuose dažniausiai vykdavo pokalbiai: *Mes, žinoma, susitikę ten paskaitę kokių viens kitam turbūt neskaitydavom didelių <...>. Pokalbiai būdavo daugiau, draugiški* [9, min. 12]. *Pasidalydavome žiniomis apie išeinančias vertingesnes knygas, apie cenzūroje užkliuvusius ir konfiskuotus leidinius. Kviesdavome padiskutuoti kultūros žmones – istorikus, literatus ir kitus – apie jų darbą, idėjinę atmosferą* [14].

Reikia pažymėti, kad tuo metu Lietuvoje veikiantys įvairūs klubai, būreliai ir kitokie neformalūs sambūriai buvo panašūs savo veikla ir jos organizavimo principais. Kaip prisimena Vytautas Landsbergis, klubuose, kuriuose susirinkdavo įvairių interesų žmonės, buvo dalijamasi žiniomis, kiekvienas papasakodavo apie savo sritį: tai *intelligentijos metodas*. Jis *įstobulintas, kilo Amerikoje, pas-kui Europoje, buvo Lietuvoj prieš karą* [73, 128]. Be to, kai kurie asmenys, tarp kurių būta ir pogrindininkų bei grįžusiųjų iš įkalinimo vietų, lagerių ir tremties, buvo kelių tokių klubų dalyviai ar lankydavosi juose kviestinio, t. y. pranešėjo, svečio teisėmis. Neretai tokiuose susibūrimuose pirmiausia domėtasi kultūriniais, politiniais bei visuomeniniais klausimais, dėl to juos ir buvo galima priskirti visuomeninei erdvei. Tačiau kartu kiekvienas toks susibūrimas išsiskyrė organizuotų pokalbių centre dominavusiu interesų objektu. Knygos bičiulių klubo atveju, I. Ledo teigimu, *daugiau knygos lyg centre buvo <...>. Nors mus domino apskritai dvasinis gyvenimas, dvasinė kultūra, o knyga tik kaip centras, koncentratas dvasios* [22].

Apibendrinant ikiorganizacinį laikotarpį, galima pažymėti, kad jis bibliofilijos istorijai buvo reikšmingas dviem atžvilgiais: 1) bibliofilų idėjos ir pastangos organizuotos veiklos klausimu liudija bibliofilinės minties tąsą ir jos gyvybingumą, raiškos galimybes daugiau neformalioje ir privačioje erdvėje; 2) 1970–1975 m. neoficialiai veikęs Vilniaus knygos bičiulių klubas leidžia teigti bibliofiliją neatsilikus nuo kitų to meto kultūros reiškinių ir ją buvus bendros Lietuvoje iški-

lusios įvairių diskusinių bei pažintinių klubų kūrimosi tendencijos dalį.

LSKBD – MASINĖ VISUOMENINĖ BIBLIOFILINĖ ORGANIZACIJA

Nors antruoju laikotarpiu bibliofilijos organizacija vyko režimo tiesiogiai veikiamoje, organizuojamoje ir kontroliuojamoje fizinėje viešumoje, tačiau kontrolės laipsnis formalioms organizacijoms buvo nevienodas. Didžiausią kontrolę patyrė 1974 m. įsteigta LSKBD, kurios veikla grįsta *demokratinio centralizmo* principu [72, 3]. Ji veikė pagal minėtų metų spalio 3 d. Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos (toliau – SSKBD) steigiamajame suvažiavime priimtus įstatus ir buvo jai tiesiogiai atskaitinga. Be to, LSKBD privalėjo savo veiklą derinti su Lietuvos TSR Ministrų tarybos, Lietuvos TSR Kultūros ir Švietimo ministerijų, Lietuvos komunistų partijos Centro, miestų ir rajonų komitetų, taip pat kitų įstaigų vykdoma kultūros politika. Reikia pažymėti, kad prieš įkuriant SSKBD turėta ketinimų giliau ir išsamiau apibendrinti darbo su knyga patirtį sąjunginėse respublikose, todėl tuo tikslu buvo organizuojami steigiamieji suvažiavimai [41, 10]. Pirmasis įvyko būtent Lietuvoje 1974 m. gegužės 17 d. SSKBD buvo įsteigta tų pačių metų spalio 3 d. ir jos suvažiavime, atsižvelgiant į delegatų, išrinktų respublikiniuose steigiamuosiuose suvažiavimuose, pareikštas mintis, buvo priimti minėtieji įstatai.

Draugijos veiklos esmė buvo apibrėžta jau pirmuoju įstatuose suformuluotu sakinio: ji yra *masinė visuomeninė organizacija*,

kurios paskirtis prisidėti, gerinant knygų ir kitų spaudinių propagavimą, kad kuo aktyviau jie būtų panaudojami komunistiniam darbo žmonių auklėjimui; daugiau įtraukti visuomenę [čia ir toliau paryškinta – I. L.] į literatūros platinimą, jungti ir koordinuoti šalies knygų bičiulių veiklą [72, 3]. Svarbiausiais draugijos tikslais įvardyti 1) knygos propagavimas, 2) pomėgio skaityti ugdymas, 3) skaitytojų skonio formavimas, 4) skaitymo kultūros kėlimas, 5) sistemingas skaitytojų paklausos studijavimas, kurio rezultatai vėliau pasitelkiami tobulinant knygų leidybą ir platinimą, 6) knygų mainų intensyvinimas ir kt. Tikslams pasiekti buvo užsibrėžta į draugijos veiklą įtraukti *plačiuosius gyventojų sluoksnius*, kultūros bei švietimo įstaigas, įmones, kolūkius, tarybinius ūkius, mokyklas, kūrybines sąjungas ir kitas organizacijas bei vadovauti *knygos bičiulių susivienijimų veiklai*. Įstatuose nurodytos šios pagrindinės veiklos formos: 1) leidybinė veikla, 2) liaudies knygynų, kioskų ir bibliotekų įmonėse, mokyklose bei įstaigose steigimas, 3) gyventojų bibliotekinio aptarnavimo nestacionariomis formomis tinklo plėtimas, 4) antikvarinės ir bukinistinės prekybos plėtra bei tobulinimas, 5) skaitytojų konferencijų ir literatūros vakarų, knygų parodų, knygų mėnesių, paskaitų ir pokalbių apie literatūrą rengimas ir kt.

Remiantis įstatuose paskelbtomis formulėmis ir LSKBD respublikinės valdybos veiklos archyvinės medžiagos turiniu, galima teigti, jog draugijos veiklą buvo numatyta organizuoti (ir ji organizuota) dviem kryptimis, orientuojant ją į 1) plačiąją visuomenę ir 2) knygos bičiulių susivienijimus. Pačia plačiau-

sia prasme LSKBD veiklos turinio atžvilgiu jos steigėjai traktavo kaip bibliofilinę organizaciją. Taip leidžia teigti draugijos steigiamajame suvažiavime nuskambėjusios kai kurių dalyvių mintys. Levas Vladimirovas, samprotaudamas steigiamos draugijos pavadinimo klausimu, pažymėjęs, jog daugumai susirinkusiųjų priimtinesnis *Knygos bičiulių draugijos* (Общество книголюбов) pavadinimas, ir priėjo prie išvados, jog žodis *bibliofilas* yra tarptautinis, o jo atitikmuo lietuvių kalboje – *knygos bičiulis* (книголюб) [15, 66]. Vadinas, nedarant skirties tarp sąvokų *knygos bičiulis* ir *bibliofilas*, steigiamą knygų bičiulių draugiją buvo suvokta tapačiai kaip bibliofilų draugija. Pratešdamas šią mintį, 1979 m. L. Vladimirovas savo straipsnyje akcentavo: *Šiuo metu bibliofilų judėjimas yra organizuotas, įkurta Lietuvos TSR savanoriška knygų bičiulių draugija, šiemet minėsianti savo veiklos penkmetį. Knygos bičiulių judėjimas mūsų respublikoje auga gana sparčiai* [82, 51]. Kad LSKBD buvo suvokta kaip bibliofilinė organizacija, liudytų ir jos steigiamajame suvažiavime Lietuvos TSR kultūros ministro pavaduotojo Dainiaus Trinkūno pateiktas jos sugretinimas su XXVII knygos mėgėjų draugija ir jo kalboje nuskambėjęs teiginys, jog steigiamą draugiją *visais atžvilgiais skirsis nuo ankstesnių [bibliofilinių] būrelių*⁶, kuriuose būta mažai narių ir jie buvę neprieinami plačiam knygų mylėtojų ratui [15, 41–42]. Tuometinės Kauno viešosios bibliotekos direktoriaus pavaduotojas Jonas Baltušis, apžvelgdamas 1974 m. spalio 3 d. įvykusį SSKBD steigiamąjį suvažiavimą,

⁶ D. Trinkūnas čia turėjo galvoje XXVII knygos mėgėjų draugiją, kurią įvardijo buvus *išrinktųjų draugija*.

pažymėjo, kad jame susirinko *visų visuomenės sluoksnių atstovai – bibliofilai, kuriems gyvenimas neįsivaizduojamas be bendravimo su knyga* [41, 10]. Toliau dar patikslino: *Visus draugijos narius vienija meilė knygai. Ne veltui jie vadinami bibliofilais. Jie komplektuoja asmenines bibliotekas ir ragina kitus gyventojus rinkti knygas* [41, 11].

LSKBD veikla visų pirma buvo orientuota į plačiuosius gyventojų sluoksnius ir ji privalėjo derėti su sovietų ideologų formuotos masių kultūros paskirtimi ir jos sklaidos principais. Draugija, atsižvelgiant į jos egzistavimo laikotarpį steigėjų diegtą požiūrį į ją kaip į to meto didžiausią bibliofilinę organizaciją, vykdydama pirmiau minėtus tikslus ir plėtodama atitinkamas veiklos formas, galėjo įkūnyti tik masinės bibliofilijos kryptį, t. y. jos akiratyje tebuvo elementarios iš santykio *knyga–vartotojas* išplaukiančios problemos. Tik 1989 m. gegužės 25 d. vykusiam draugijos ketvirtajame suvažiavime dėl Sąjūdžio poveikio buvo priimta rezoliucija, skelbianti būtinybę tolesnę jos veiklą orientuoti į bibliofiliją (tikrąja to žodžio prasme), sudaryti sąlygas produktyviam bibliofilų darbui ir bendradarbiavimui, suburiant juos į klubus, kuriuose galėtų būti analizuojami lietuviškos knygos istorijos klausimai, bibliofilijos paveldas, knygotyros ir skaitymo problemos [16, 67]. Antroji LSKBD veiklos kryptis, t. y. organizavimas ir vadovavimas knygos bičiulių susivienijimams, sudarė palankias sąlygas produktyvesniam darbui su knyga. Prie draugijos miestų, rajonų skyrių bei pirminių organizacijų, taip pat prie bibliotekų, knygynų ir kitų įstaigų nuo

1975 m. buvo pradėti steigti specializuoti knygos bičiulių klubai, kurie, anot Vlado Žuko, buvo *priemonė savo kultūros reikalams panaudoti* [31, 1]. Sprendžiant iš knygos bičiulių klubų veiklą reguliavusių oficialių dokumentų turinio, pastarieji sudarė gana palankias sąlygas jiems veikti. Nutarimai ir rekomendacijos apibrėžė plačią, su knygos problematika susijusių klausimų tematiką, nagrinėtiną ir plėtotiną klubų rengiamuose susirinkimuose bei taikant kitas įvairias darbo formas. Iš esmės klubų veikla, galima teigti, pirmiausia buvo orientuota į knygotyros (plačiąja prasme) problematiką. Tokios krypties propagavimą galėjo lemti sovietinėje Rusijoje dar po 1956 m. prasidėjęs naujas knygotyros raidos etapas, pasižymėjęs suaktyvėjusiu teorinių knygotyros klausimų svarstymu ir sparčia institucionalizacijos raida [85, 56–58].

KNYGOS BIČIULIŲ KLUBŲ VEIKLA: TARP BIBLIOFILIJOS IR KULTŪRINĖS SAVIŠVIETOS ARBA MASINĖS BIBLIO- FILIJOS SAVAIMINIŲ TĖKMIŲ

Prasidėjus tautiniam išsivadavimui, o ir vėliau, pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais, LSKBD sulaukė nemažai kritikos dėl veiklos biurokratizmo ir dirbtinumo. Kita vertus, svarbu pabrėžti, jog būtent LSKBD sudarė sąlygas legaliai knygos bičiulių klubinei veiklai funkcionuoti. Kaip 1977 m. kovo 1 d. Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo steigiamajame susirinkime pažymėjo R. Šalūga, *klubas išaugo iš masinio judėjimo* [20]. Remiantis draugijos respublikinės valdybos ataskaitomis, pirmaisiais

savo veiklos metais ji vienijo kelias dešimtis tūkstančių, o vėlesniais – apie du šimtus tūkstančių individualių narių⁷. Tokie dideli skaičiai aiškinti dvejopai. Visų pirma, kaip jau minėtame 1989 m. gegužės 25 d. vykusiam draugijos ketvirtajame suvažiavime buvo akcentuota, *daugelis narių įstojo į draugiją tik dėl to, kad gautų nusipirkti knygą* [17, 5]. Sovietmečiu maždaug nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio paplito tokios sąvokos kaip *deficitinė knyga, knygų deficitas, knygų badas ir knygų alkis*. Jos neprarado savo aktualumo iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos. Minėtų sąvokų atsiradimą lėmė knygų paklausos tenkinimo problemos. Būtent draugija kai kada sudarydavo savo nariams galimybių lengviau įsigyti norimų knygų. Antra, respublikinė valdyba turėjo vykdyti *reikalavimus dėl draugijos masiškumo ir augimo*, kas iš dalies taip pat galėjo lemti jos *gigantomaniją ir fasadinę kultūrą* [17, 7]. Anot Krescencijaus Stoškaus, fasadinės kultūros *pasiekimai* buvo *nesunkiai išreikšiami kiekybiniais rodikliais, skaičiais. Kai pagrindiniu tikslu tampa parodomieji skaičiai, jie greitai ir padaromi* [75, 189]. Buvusio LSKBD respublikinės valdybos Organizacinio masinio darbo skyriaus vedėjo Mykolo Karčiausko teigimu, draugijos nariais buvo *tampama* ir tiesiog juos prirašant iš bibliotekų skaitytojų formuliarių [19]⁸.

⁷ Pavyzdžiui, 1982 m. LSKBD iš viso priklausė 160 405 individualūs nariai, iš kurių 62 258 buvo suaugusieji, o likusią dalį sudarė mokiniai (84 787) ir studentai (13 360) [36].

⁸ Atsižvelgiant į tai, straipsnyje pateikti skaičiai iš LSKBD respublikinės valdybos ataskaitų turėtų būti vertintini atsargiai.

Remiantis LSKBD respublikinės valdybos veiklos archyvine medžiaga, Lietuvoje 1975 m. veikė 17, 1976 m. – 29, 1977 m. – 33, 1978 m. – 43, 1979 m. – 53, 1980 m. – 67, 1981 m. – 74, 1982 m. – 92, 1983 m. – 105, 1984 m. – 114, 1986 m. – 205, 1987 m. – 235, 1988 m. – 237 ir 1989 m. – 167 knygų bičiulių klubai. Dėl šaltinių stokos šiandien sunku pasakyti, kiek, be Vilniaus Mažvydo (įsteigto 1977 m. kovo 1 d.) ir Plungės Daukanto (įsteigto 1984 m. gruodžio 26 d.) knygų bičiulių, sinonimiškai įvardytų ir *knygos mėgėjų* ar *bibliofilų*, klubų, iš jų dar buvo (ir ar išvis buvo) bibliofilinio profilio. Pirmajame klube, be Knygos bičiulių (arba Bibliofilų) sekcijos, dar veikė Ekslibriso ir knygos grafikos, 1982 m. lapkričio 11 d. išaugusi į savarankišką Vilniaus ekslibrisininkų klubą. Minėtų klubų veiklos kokybę, produktyvumą ir kryptingumą lėmė tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai. Pastariesiems skirtina sovietų režimo Lietuvoje vykdyta kultūros politika. Vis dėlto didžiausias vaidmuo teko klubams pirmininkavusiems asmenims. Vidiniams veiksniams priskirtinas ir klubo narių sutelktumas bei jų interesų bendrumas.

Vilniaus Mažvydo knygų bičiulių klubo pirmininko pakeitimas 1981 m. lėmė iki tol klubo plėtotos bibliofilinės, o plačiau suvokiant – knygotybinės krypties virsmą į kultūrinės savišvietos ir laisvalaikio⁹. Reikia

⁹ Tuometinio klubo nario D. Kauno išsaugotuose užrašuose pastabos, fiksuojančios klubo krypties pokyčius ir didelį narių judėjimą, pradedamos aptikti maždaug apie 1983–1984 m. Pavyzdžiui, klube vyravusią situaciją iliustruoja 1984 m.

pažymėti, kad klubui V. Žuko¹⁰ vadovautu laikotarpiu buvo orientuojamasi į knygotylinį profilį, susirinkimuose keliami ir nagrinėjami klausimai praktiškai perteikia sovietmečiu Lietuvoje plačiai traktuotos knygotyros koncepciją. Knygotyra V. Žuko buvo apibrėžta kaip *mokslas apie knygą ir knyginininkystę, kompleksiskai tiriantis knygos atsiradimo, raidos ir funkcionavimo visuomenėje dėsningumus* [83, 3], apimantis knygos istoriją, knygų leidybos istoriją, teoriją, metodiką ir organizaciją, knygų prekybą, knygos meną, lektologiją, bibliotekininkystę, bibliografiją ir pačią bibliofiliją. Šių sričių klausimai įvairių dailininkų, menotyrininkų, rašytojų, literatūros, mokslo bei kultūros veikėjų ir buvo nagrinėjami susirinkimuose V. Žuko vadovautu laikotarpiu. Kai jį pakeitė geografas, gamtininkas Česlovas Kudaba, o nuo devintojo dešimtmečio antrosios pusės dar ir pamažu ėmus ryškėti kultūrinio gyvenimo laisvėjimo ženklams, pradėjo formuotis nauja, gausi, dinamiška ir, suprantama, skirtingus interesus vienijanti klubo klausytojų auditorija¹¹. Tokiu būdu

rugsėjo 5 d. įrašas: *Aptariame darbo planą. <...> Č. Kudaba siūlo daugiau linkti į knyginius dalykus. Pateiks imtis darbo. Tai naujos gaidos. Mažvydiečiams bibliofilija – svetimas pasaulis. Klubą užplūdo vien susitikimai su įvairiais žinomais asmenimis, gimimo ir mirimo sukakčių minėjimai* [11, 55].

¹⁰ V. Žukas buvo ir vienas iš Vilniaus universiteto bibliotekininkystės ir bibliografijos specialybės studentų 1978 m. įkurto knygos bičiulių / bibliofilų klubo *Fraternitas libri* (*Knygos brolija*) organizatorių ir globėjų [52; 70].

¹¹ V. Žuko vadovautu laikotarpiu klubas vienijo apie 20–30 įvairių profesijų bendraminčių,

apie devintojo dešimtmečio vidurį Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubas tapo veikiau masinės bibliofilijos kryptį reprezentuojančiu susibūrimų židiniu. Tai puikiai iliustruoja ir Vitalijos Brazaitienės dar 1985 m. lapkričio 26 d. vykusiam Kauno zonos LSKBD klubų pirmininkų seminarui-pasitarimui pranešimo tezėse pasižymėtos mintys: *Mūsų klubo pirmininko pavaduotojas, karštas knygotylininkas, u-to dėstytojas nuolat (svarstant / sudarant klubo planus) mums primena vis agituodamas arčiau knygos. Bibliofilija, knygotyra, bibliografija, knygos ir bibliotekų istorija, knygos ženklai, ekslibrisai, įrašai, atskirų knygų aptarimas, kolekcionavimas – tai pirminė mūsų klubo veiklos sritis* [4]. Atsižvelgiant į tais ir vėlesniais metais klubo susirinkimuose perskaitytų pranešimų tematiką ir jų autorius bei pasigilinus į turinį, akivaizdu, jog klausimai, bent kiek susiję su knyga, buvo traktuojami tiesiog kaip bibliofilija, knygotyra ir pan.

Visai kitomis sąlygomis ir aplinkybėmis veikė Plungės Daukanto knygos bičiulių klubas, nuo pat pradžių savo veiklos pavyzdžiu laikęs XXVII knygos mėgėjų draugiją. 1987 m. kovo 20 d. žurnalo *Bibliotekų darbas* redakcijoje surengto pokalbio metu D. Kaunas, atsižvelgdamas į tuometinę Vilniaus Mažvydo knygos bičiulių klubo situaciją, plungiškių klubą įvardijo kaip vienintelį tuo metu Lietuvoje veikusį tikrą

reikia pažymėti, nuolatinį narių, kuriuos siejo *bibliofiliniai-knygotyriniai interesai* [31, 10], o Č. Kudabos vadovautu laikotarpiu – apie 50–60 skirtingų profesijų ir interesų atstovų. Be to, buvusi labai didelė jų kaita: *Klube sparčiai keičiasi žmonės. Tiesiog konvejeriu* [11, 40].

bibliofilų klubą [66, 18]. Pastarojo organizuotos veiklos kryptingumą lėmė keletas veiksmų. Visų pirma, klubas buvo įkurtas jau devintojo dešimtmečio viduryje ir veikė atokiame Lietuvos kampe (režimo kontrolės atžvilgiu). Kitas labai svarbus veiksnys yra tas, kad jis buvo steigtas *kaip neuždara, bet nedidelė sąjunga* [66, 19], t. y. klubo narių skaičius buvo ribotas ir jis negalėjo viršyti 10, be to, kaip numatė klubo nuostatai, kai kuriais aspektais papildyti ir besiskiriantys nuo šabloninių, pageidaujantis tapti klubo nariu asmuo turėjo atitikti tam tikrus jam keliamus reikalavimus [12, 6] (pavyzdžiui, jo asmeninėje bibliotekoje turėjo būti ne mažiau kaip 300 knygų ir kt.). Trečia, jau nuo pirmųjų susirinkimų pirmininko Č. Vaupšo kryptingai imti rengti pranešimai bibliofilijos istorijos ir teorijos klausimais. Be to, kiekvieno susirinkimo darbotvarkė turėjo griežtą struktūrą. Klubo pirmininko pasikeitimas (nuo 1987 m. lapkričio 10 d. iki šiandien jam pirmininkauja G. Černeckis) beveik sutapo su Sąjūdžio susiformavimu, taigi *klubo veikloje išryškėję neigiami dalykai*, kuriuos 1988 m. gruodžio 26 d. klubo nariams adresuotame atvirame laiške išdėstė jo narys Saulius Augūnas [3], turėtų būti vertinami ne beatodairiškai. Pasikeitusi kultūrinė politinė situacija ir atsivėrusios naujos galimybės, savaime suprantama, klubo narius paskatino kelti ir daugiau gilintis į iki tol apėitus Lietuvos istorijos ir kultūros klausimus.

LSKBD respublikinės valdybos ataskaitose ir kituose šaltiniuose kaip bibliofilų klubai ar turintys bibliofilų sekcijas buvo įvardyti dar keli. Nors epizodiškai atskleista

jų veikla neleidžia daryti gilesnių ir platesnių apibendrinimų, bet tam tikroms išvalgomis prielaidų teikia. Teigtume, jog kai kurie bibliofilų klubais veikiau tebuvo skambiai įvardyti, tačiau iš tikro greičiau įkūnijo masinės bibliofilijos kryptį reprezentuojančią veiklą. Antai Utenos Teofilio Tilvyčio vidurinėje mokykloje jaunųjų knygos bičiulių kartu su mokytojais 1975 m. įkurto klubo „Žiburėlis“, 1975–1976 m. laikotarpiu vienijusio 44 narius (1981 m. – 115), veiklos kryptys buvo grožinės literatūros propaganda ir *bibliofilija* [18, 14]. Be to, viena iš trijų klube veikusių sekcijų buvo *senų leidinių kolekcionavimo ir studijavimo* [35, 71]. Tačiau klubo narių veikla iš esmės apsiribojo mokinių skaitymo kultūros ugdymu, propagandinės literatūros, prisiminimų apie T. Tilvytį bei iliustracinės medžiagos, susijusios su rašytojo biografija, rinkimu, parodų ir susitikimų su rašytojais organizavimu. Kituose dvejuose – Anykščių rajono „Laimės žiburio“ ir Panevėžio rajono Ramygalos kolūkio „Žemiečių“ – klubuose, kaip teigiama, veikė *bibliofilų sekcijos*, kurių nariai rengdavo parodas iš asmeninių bibliotekų, siekė išaiškinti tuose rajonuose buvusią vertingą antikvarinę ir bukinistinę literatūrą [23, 8; 33, 14]. Ignalinos rajono jaunųjų knygos bičiulių klubo „Eurika“ vienos iš sekcijų – *senų leidinių rinkėjų* – nariai, kaip pažymima, rengdavo susitikimus su pagrindinės spaudos platintojais, išvykas pas *bibliofilus* ir *kolekcininkus*, paskaitas darbo su knyga metodikos klausimais, naujų knygų aptarimus, meninio skaitymo konkursus ir kt. [23, 8].

Kita vertus, neatmetama galimybė, jog kai kuriuose knygos bičiulių klubuose būta ir produktyvios (bibliofilijos atžvilgiu) veiklos. Pavyzdžiui, Mečislovas Treinys 1986 m. gruodžio 24 d. laiške P. Jakštui buvo užsiminęs, jog Kaune tuo metu veikusio knygos bičiulių klubo *dalį jo lankytojų komercinio polinkio žmonės, tačiau pasitaiko sutikti ir įdomesnių asmenų, organizuojamos parodėlės, paskaitėlės ir etc.* [29]. Neaišku, apie kokį klubą čia kalbėta, tačiau archyvuose ir publikuotuose šaltiniuose dažnai tarp turiningiausiai ir kryptingiausiai dirbusiųjų minėtas dar 1975 m. pabaigoje Kaune veiklą pradėjęs „Ekslibrio“ klubas. 1978 m. šis klubas vienijo 52 narius, iš kurių 10 buvo parengę paskaitų apie knygą [32, 16]. Kaip pažymėta, klubas atliko didelį kultūrinį šviečiamąjį darbą. Be paskaitų skaitymo, jo nariai organizuodavo atvirus išvažiuojamuosius posėdžius ir literatūrines ekskursijas, rengė įvairius susitikimus ir parodas. Tarp klubo narių vyko knygų mainai, jie turėjo sudarę asmeninių bibliotekų kartoteką [23, 7]. Kaip pavyzdingai dirbusieji, dar minėti Panevėžio „Versmės“ knygos bičiulių ir Šiaulių „Knygos“ bibliofilų klubai. Pirmašis susikūrė 1976 m. pradžioje ir tuo metu vienijo 23 narius, iš kurių bene aktyviausias buvo Viačeslavas Petrovas, neretai viešai pasisakydavęs asmeninių bibliotekų, tarp jų ir savosios, komplektavimo, tvarkymo ir kitais klausimais, be to, surengęs ne vieną parodą iš savo kolekcijų. Šiauliškiai bibliofilai, susibūrę 1977 m., klubo veikla siekė gerinti literatūros, knygų grafikos ir ekslibrisų propagavimą, burti mokslinę, meninę ar istorinę

reikšmę turinčių kolekcijų savininkus [57]. Klubo narius domino asmeninių bibliotekų tvarkymo ir darbo su įvairiais informaciniais leidiniais klausimai, nemažai surengta parodų iš savo kolekcijų.

BIBLIOFILIJOS NEFORMALIOJI ERDVĖ POSTALININIŲ LAIKOTARPIU: XX AMŽIAUS 6 DEŠIMTMEČIO VIDURYS–7 DEŠIMTMETIS

Organizuota bibliofilų veikla galėjo būti uždrausta ir pertraukta, o štai neformaliems bibliofilų ryšiams vargu ar kas būtų galėjęs sukludyti. Tiesa, juos atskleisti yra gana sudėtinga. Čia bene patikimiausias šaltinis gali būti išlikusi korespondencija, o pagalbinis – atsiminimai. Kaip minėta, 1959 m. oficialiojoje viešumoje paskelbta idėja knygos mylėtojų organizuotos veiklos klausimu priklausė R. Šalūgai. Be to, jis buvo 1970–1975 m. neoficialiai veikusio Vilniaus knygos bičiulių klubo steigėjas ir pirmininkas. Priešai, kad tokių sumanymų ištakoms ir jų subrendimui būtinas pažinčių su panašių interesų asmenimis tinklas, leido patvirtinti sutelkta pakankama šaltinių bazė.

Atrodo, jog postaliniu laikotarpiu atsivėrus galimybėms, asmenų, ėmusių kolekcionuoti knygas, periodinius leidinius, pašto ženklus, atvirukus, vokus, ekslibrisus ar kitus objektus, interesai buvo susipynę, t. y. minėtųjų daiktų rinkimas vyko lygiagrečiai ar pakaitomis. Algimantas Miškinis, savo kolekcionavimo pradžią siejantis būtent su 1955 m., yra pažymėjęs, jog po Stalino mirties prasidėjus *atsilimui, labai padidėjo susidomėjimas nepriklausomos Lietuvos laikmečio*

knygomis, periodika, numizmatika, faleristika, kitais potencialiais kolekcionavimo objektais [68, 13–14]. J. Dunino teigimu, komunistų valdomose šalyse itin populiarios tapo tarpukariu išleistų ar retų knygų, ypač cenzūros sulaikytų, ar tų, kurių tiražai buvę itin maži, paieškos, nes jų plitimas visuomenėje buvęs apribotas [47, 82]. Šeštojo dešimtmečio viduryje, anot A. Miškinio, nepriklausomos Lietuvos spaudinių gauti nebuvę sudėtinga, nes žmonės jų turėję [68, 18]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad R. Šalūga iki minėtosios idėjos iškėlimo nuo 1956 m. spaudoje ėmė nemažai rašyti pašto ženklų, degtukų dėžučių etikečių, atvirukų ir ekslibrisų kolekcionavimo bei kitais klausimais. Jo 1955 m. gruodžio 23 d. laiške, adresuotame Jonui Reitelaičiui, užfiksuota ir atvirukų rinkimo pradžia: *Prie progos pasisakysiu, kad pasidariau nedidelis kolekcionierius: pradėjau rinkti dar ir atvirukus, Lietuvos miestelių, žmonių ir šiaip Lietuvos vietų vaizdus-atvirukus* [28]. 1957 m. kartu su Aloyzu Dalboku jis įsteigė Vilniaus filatelininkų būrelį, kurio steigiamajame susirinkime dalyvavo apie 50 vilniškių kolekcininkų, be to, buvo numatyta jį išplėsti ir sujungti visus šalies filatelininkus [76]. Šis skaičius taip pat šį tą byloja: regis, R. Šalūga jau tuomet pažinojo nemažą panašių interesų vienijamų asmenų. Kaip jis pats yra minėjęs, į Vilnių atvykęs gyventi 1949 m., tuomet ir *susidūręs su bibliofilais* Marija Šlapeliene, Petru Matkevičiumi, minėtuojau A. Dalboku ir kitais asmenimis [11, 18]. Antai A. Miškinis pažymėjęs, jog šeštojo dešimtmečio antroje pusėje, kai ėmė dažniau lankytis Vilniuje, archyvuose ir bibliotekose rinkti medžiagą

rengiamai disertacijai, užmezgė pažintį ir su R. Šalūga, kuris suteikdavo informacijos apie Vilniuje išparduodamas privačias bibliotekas [68, 18]. Bendras A. Miškinio ir R. Šalūgos pažįstamas buvo kauniškis Zigmas Toliušis. Pirmajam teko įsigyti knygų iš Z. Toliušio, 1955 m. pradžioje grįžusio iš tremties ir išpardavinėjusio savo biblioteką [68, 19–20]. Z. Toliušio ir R. Šalūgos su knyga susijęs sąlytis užfiksuotas saugumo agento N 1957 m. rugsėjo 10 d. pranešime: *Toliušis kalbėjosi su Šalūga, iš Vilniaus miesto. Pokalbyje apie literatūrą Toliušis kalbėjo: ... Aš turiu jums prisipažinti, kad tie daiktai pas mane pateko iš Sibiro... <...> Aš negaliu visko laikyti namuose, nes mane 4 kartus areštavo ir gali vėl areštuoti, todėl aš visko nelaikau namuose...* [34, 100–101] Jis buvo vienas iš senosios tarpukario inteligentijos sluoksnio, taigi svarbios sociokultūrinės terpės, kuri veikė kaip alternatyvumo raišką palaikanti ir dažnai jungianti ašis [73, 128], atstovų, tuo metu (su kai kuriais ir pokariu) bendravusių su XXVII knygos mėgėjų draugijos nariais Vaclovu Biržiška, V. Ž. Burkevičiumi, Vladu Daumantu, P. Galaune, Petru Klimu, Marija Mašiotaite-Urbšiene, Stasiu Pilka ir V. Steponaičiu. Ar bent su vienu iš jų ryšius palaikė R. Šalūga, duomenų rasti dar nepavyko, tačiau 1970 m. veiklą pradėjusio Vilniaus knygos bičiulių klubo nariai pirmąją literatūrinę išvyką surengė būtent pas P. Galaunę [11, 19]. Tiesa, V. Ž. Burkevičius apie R. Šalūgos 1959 m. kvietimą knygos mylėtojus susiburti į draugiją ir apie jai iškeltus uždavinius savo 1960 m. rašytuose atsiminimuose atsiliepė gana kritiškai ir su neslepiama ironija [5, 7–8]. Čia dar

reikia pažymėti, kad uždarius XXVII knygos mėgėjų draugiją, kaip jau buvo minėta, kai kurie jos nariai ryšių nenutraukė, o nutraukusieji juos atnaujino po kelių dešimtmečių. Manoma, kad nuo 1963 m. P. Jakštas atnaujino ryšius su V. Ž. Burkevičiumi [53, 92], o 1976 m. į jį laišku, prisimindamas draugijos veiklą, kreipėsi P. Galaunė [8]. Apskritai, į tarpukariu veikusią draugiją ir jos buvusius, ypač dar tuo metu likusius gyvus, narius P. Jakštą ir P. Galaunę imta aktyviau gręžtis ir semtis iš jų veiklos patirties bei ieškoti tšos galimybių apie aštuntąjį dešimtmetį, nes, pasak D. Kauno, tuo metu *lūkesčius dėl bibliofilijos atgimimo vis labiau stiprino įvairėjantys mokslo interesai* [53, 93].

Asmenų korespondencija leidžia teigti, jog neformalūs ryšiai bibliofilijos, neretai kartu ir filatelijos, filokartijos, ekslibristikos ar kitais interesais, arba, vieno iš tokių interesantų žodžiais tariant, *kultūriniai tarpusavio ryšiai* [2], jau pirmaisiais postalininio laikotarpio metais buvo išplėtoti ne tik lokaliai, bet ir su lietuvių išeivija bei kitais, užsienio šalyse gyvenusiais asmenimis. Antai R. Šalūga dar 1958 m. gruodžio 6 d. laiške, adresuotame Juozui Lingiui, gyvenusiam Švedijoje, pažymėjo: *Jūsų ir kitų draugų dėka susiradau jau labai daug gerų korespondentų daugelyje šalių. Bet tai turi ir savo blogumą – nepajėgiu visus pilnai patenkinti. Ypač tuos, kurie nori daugiau knygų arba džiovinų baravykų... Todėl turėjau sumažinti savo apetitus knygų ir ženklų srityje* [25]. Iš pastarojo¹² daugiau-

sia prašė jam atsiųsti knygų vokiečių kalba įvairiais meno ir dailės klausimais, žurnalų iš filatelijos srities (norvegų, švedų), pašto ženklų ir atvirukų. 1959 m. rugsėjo 16 d. laišku pirmą kartą kreipdamasis į Zenoną Ivinskį knygų mainų užmezgimo klausimu, R. Šalūga išdėstė: *Gali būti, kad Jūs jau pilnai esate aprūpintas knygomis iš Lietuvos (nors gal būčiau ir naudingas – jei ko trūksta, turiu gerą dubletų atsargą). Bet jeigu Jūs knygų keitimu nesuinteresuotas, aš galėčiau apmokėti sąskaitas, nes turiu korespondentų-filatelinių ir kitokių užsienyje* [26]. Šiuo atveju ryšių su Z. Ivinskiu¹³ palaikymas R. Šalūgai buvo aktualus išgyjant specialybės knygų: *norėčiau gauti pokarinius metais Vokietijoje išėjusią literatūrą apie Lietuvą, ypač vokiečių kalba, – istorijos klausimais. <...> Būčiau labai dėkingas, jei padėtumėte man įsigyti svarbiausius Lietuvos istorikui veikalus* [26]. Nors keliuose laiškuose pažymėjęs Z. Ivinskiui, kad *filatelijos reikalais* jo neketinąs apsiunkinti, vieno jų pabaigoje palikęs priedą: *Jeigu prie progos ant laiško pakliūtų gražesnę ženklų užklijuoti, aš nieko prieš neturėčiau! Čia jau mano kolekcionavimo gyslelė!* [26]. Šaltinių liudijimu, R. Šalūga taip pat turėjo pažįstamų ir kitose šalyse. 1959 m. kovo 30 d. laiške J. Lingiui jis buvo užsiminęs: *Bendorius*¹⁴ *atsiunčia man po vieną [straipsnio iškarpa], iki šiol gavau visus jo laiškus* [25]. Eduardas Astramskas 1959 m. spalio 5 d. laiške tam pačiam J. Lingiui buvo pažymėjęs:

¹² Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS) išlikusio R. Šalūgos susirašinėjimo su J. Lingiu chronologinės ribos – 1958–1978 m.

¹³ VUB RS išlikusio R. Šalūgos susirašinėjimo su Z. Ivinskiu chronologinės ribos – 1959–1960 m.

¹⁴ Antanas Bendorius nuo 1948 m. gyveno JAV.

kol. Šalūga supažindins Jus su vienu Latvijoje gyvenančiu dideliu knygos mylėtoju [2].

Atrodo, kad R. Šalūga buvo ir tas asmuo, per kurį buvo plėtojami kontaktai. Antai būsimasis Vilniaus knygos bičiulių klubo narys (nuo 1971 m.) E. Astramskas greičiausiai pastarojo dėka užmezgė itin intensyvių mainų leidiniais ryšius su jau minėtuoju J. Lingiu¹⁵. Kaip pažymėjo savo 1958 m. balandžio 13 d. laiške J. Lingiui, *sušinojęs iš vieno filatelininko Jūsų adresą ir Jūsų bibliotekinius-literatūrinius poreikius, nutariau Jums parašyti, nes ir aš labai domiuosi knygomis. Mano biblioteka, žinoma, gan kukli, bet aš stengiuosi ją nuolat papildyti rimtais grožinės ir mokslinės literatūros veikalais* [2]. Kituose jo laiškuose R. Šalūga nuolat minėtas kaip bendras jūdvių pažįstamas. Nors pirmame laiške E. Astramskas akcentavęs, kad jį, kaip filologą germanistą ir estų literatūros vertėją, visų pirma dominanti specialybės literatūra, tačiau mainams sutvirtėjus jo pageidautinų leidinių sąrašus, išlaikant *lygsvarą* tarp skirtingų sričių, ėmė reikšmingai papildyti veikalai meno ir dailės klausimais, taip pat vokiečių kalba leisti dailės ir kultūrinio pobūdžio žurnalai (austrų, šveicarų), o 1961 m. gruodžio 31 d. laiške jis išdėstė: *man rūpi dar viena smulkmena. Gal ten kur pamatysite geresnių atvirukų su dailės kūrinių reprodukcijomis (šioje srityje mano dėmesys daugiau krypsta į naująją dailę, pradedant impresionistais). Gal galėtumėte netrukus jų parinkti ir atsiųsti maždaug, sakysime, už pora rublių.*

¹⁵ VUB RS išlikusio E. Astramsko susirašinėjimo su J. Lingiu chronologinės ribos – 1958–1963 m.

Tikiuosi, kad tai nesudarys pernelyg didelio klapato [2]. Kaip yra pažymėjęs 1960 m. kovo 28 d. laiške, be to, *daug literatūros gaunu iš Demokratinės Vokietijos Respublikos ir kitų liaudies demokratijos kraštų, taip pat nemažai jos suplaukia iš Estijos* [2]. Šaltinių liudijimu, E. Astramskas turėjo ryšių ir Prahoje. Be to, jis ir R. Šalūga leidinių bei atvirukų mainų klausimais aktyviai susirašinėjo ir su Prancūzijoje tuo metu gyvenusia Ona Šimaite¹⁶.

Ryšų su lietuvių išeivija ar kitais užsienio šalių asmenimis palaikymas abipusių mainų būdu buvo parankus asmeninių bibliotekų ir kitų kolekcijų papildymui iš užsienio atsiunčiama literatūra (išskyrus leidinius lietuvių kalba), straipsnių iškarpomis ar jų atspaudais, pašto ženklais, vokais ir atvirukais. Tačiau šie objektai ne visus adresatus ir ne visuomet pasiekdavo. Po Stalino mirties pagyvėjusioje kultūrinio gyvenimo atmosferoje ėmus rasti ryšių su užsieniu, aktualiu sovietų ideologų kultūros politikos baru tapo Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas [63, 19]. Dar 1958–1961 m. laikotarpiu paštu į Lietuvą iš užsienio gaunamos literatūros lietuvių kalba kontrolės sistema buvo pavesta Lietuvos TSR Glavlitui ir 1958 m. spalio 15 d. Vilniuje buvo atidarytas cenzoriaus punktas šiai kontrolei vykdyti [63, 266–267, 286]. Taip pat kontroliuota ir iš Lietuvos į užsienį siunčiama literatūra. Kaip pažymėta Lietuvos TSR Glavlito 1960 m. darbo ataskaitoje, nuolatos bandytos išsiųsti

¹⁶ VUB RS išlikusio R. Šalūgos susirašinėjimo su O. Šimaite chronologinės ribos – 1961–1969 m., E. Astramsko – 1956–1969 m.

banderolės su vertingais ir retais leidiniais, išleistais iki 1917 m., pašto ženklais, mone-
tomis ir kitais daiktais [37, 7]. Be to, KGB
įskaitytoje buvusių Lietuvos gyventojų ir kitų
šalių piliečių tiek siunčiamų, tiek gaunamų
laiškų, banderolių bei siuntinių kontrolę
vykdė ir KGB. Pavyzdžiui, vien 1971 m.
iš viso buvo konfiskuota 900 kolekcininkų
siųstų laiškų, banderolių ir siuntinių [40,
72]. Tačiau vietiniams bibliofilams ir kolek-
cininkams kai kuriuos ribojimus pavykdavę
apeiti atitinkamais būdais. Antai R. Šalūga
1959 m. kovo 30 d. laiške, adresuotame
J. Lingiui, rašė: *Įdėkite man į savo laiškus ir
toliau po vieną-kitą švedų F.D.C., o pamaišius
su kitais – ir stovyklinių ženklų* [25]. Kitas
kelias pašto ženklų kolekcijoms pagausinti
atsispindi P. Galaunės 1969 m. gruodžio
27 d. laiške Jurgiui Gimbutui išdėstyta
prašyme: *Kaip Tamsta siųsitate man laišką ar
žadamus straipsnius, prašau ant vokų klijuoti
kuo įvairiausius ženklus, ypač su kosmonau-
tais: tiksliai tokiu būdu galime dauginti savo
kolekcijas ženklų* [7]. Į pageidaujamų knygų
sąrašus būdavo įtraukiamos tos, kurios nega-
lėjo užkliūti muitinėje (jei knyga buvo gauta
pažįstamo, vadinasi, galima ją užsisakyti, jei
ne, tokios knygos nedelsiant buvo atsisako-
ma siekiant išvengti bereikalingų išlaidų). Be
to, siųsti buvo prašoma tik po kelis leidinius,
o straipsnių iškarpų ar atspaudų atveju – po
vieną ar du. Brangesnius leidinius prašyta
siųsti registruota banderole. Dar vienas
kelias gauti knygų iš užsienio šalių buvo per
Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais už-
sienyje draugiją „Tėviškė“, įsteigtą 1964 m.
ir buvusią vienintelę įstaigą, gaudavusią

išeivijos paštą [69, 145–146]. Pavyzdžiui,
P. Galaunė pageidautą Stasio Ylos 1984 m.
Čikagoje išleistą knygą *M. K. Čiurlionis:
kūrėjas ir žmogus*, kurią J. Gimbutas per mi-
nėtąją draugiją jam siuntė 1986 m. rugpjūčio
4 d., gavo lapkričio 5 d. [7].

J. Dunino teigimu, stalinizmo laiko-
tarpiu, iki kol buvo leista kurti legalias
bibliofilines organizacijas, komunistų val-
domose šalyse bibliofilų susitikimų vieta
tapo antikvariai [46, 10]. Małgorzata
Komza yra pažymėjusi, kad dauguma kny-
gos mylėtojų kaip bibliofilų organizacijos
alternatyvą traktuoja aukcionus [60, 109].
Atsižvelgiant į tai, kad 6 dešimtmečio vidu-
ryje–7 dešimtmetyje Lietuvoje nebuvo jokių
bibliofilinių organizacijų (nei formalių, nei
neformalių), o leidinių aukcionai gyvavo tik
1987–1990 m., galima daryti prielaidą, kad
būtent antikvariai (manytina, ir knygynai)
galėjo būti savotiška bibliofilų organizacijos
alternatyva. Jau 1975 m. nutrūkus Vilniaus
knygos bičiulių klubo veiklai, anot I. Ledo,
jo buvę nariai ėmė rinktis antikvariate, kurio
vedėja buvo veikli ir daug pažinčių su senai-
siais inteligentais turėjusi Pesė Neverskytė,
knygų parodose-pardavimuose, kurių iš viso
įvyko apie penkis šešis [9, min. 13–16]. Kaip
atsimena I. Ledas, ant stalų būdavo išdėlioja-
ma apie kelis šimtus knygų gana nedidelėmis
kainomis, kas nors iš susirinkusiųjų tardavo
įžanginį žodį: *Tai ten susirinkdavom mes daž-
nai, pasišnekėt, nusipirkt šį tą. Tai, taip sakant,
neiširo tie mūsų ryšiai, nenutrūko, bibliofilų*
[9, min. 16]. Kaip R. Šalūga 1952 m. kovo
22 d. laišku buvo informavęs J. Reitelaitį,
tuometinėje Lietuvoje veikė du antikvariai:

turtingesnis – Kaune, *skurdesnis* – Vilniuje [27, 1]. Jų svarba komplektuojant asmenines bibliotekas atspindi ir asmenų susirašinėjime, todėl jie laikytini reikšmingu bibliofilijos neformaliosios erdvės komponentu.

IŠVADOS

Lietuvos bibliofilijos raidos sovietmečiu tyrimas, organizacijos požiūriu išskiriant du laikotarpius – ikiorganizacinį, trukusį nuo 1940 iki 1974 m., ir organizacinį, – leidžia formuluoti tam tikras išvadas. Pažymėtina, kad pirmuoju etapu legaliai organizuotos bibliofilų veiklos poreikį reiškė tiek tarpukariu kultūrinio elito formuotos bibliofilijos krypties atstovai, tiek naujos, pirmaisiais postalininio laikotarpio dešimtmečiais susiformavusios bibliofilų kartos atstovai. Pirmųjų iniciatyva dar vokiečių okupacijos metais būta svarstymų apie XXVII knygos mėgėjų draugijos oficialios veiklos atgavinimą ir net leidybinį sumanymą, tačiau net ir jų neįgyvendinus kai kurie iš buvusių draugijos narių kiekvienas savaip tęsė jos veiklos tradiciją. Po Stalino mirties prasidėjęs vadinamasis atšilimas tapo paskata imti domėtis ir rinkti nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu išleistas ar retas knygas, ypač cenzūros sulaikytas, ar tas, kurių tiražai buvę itin maži, taip pat periodiką. Pastarųjų, o kartu ir kitų kolekcionavimo objektų (paš-

to ženklų, atvirukų, vokų, ekslibrisų ir kt.) paieškos skatino neformalių bibliofilų bei kolekcininkų ryšių mezgimąsi tiek lokaliai, tiek su užsienio šalyse gyvenančiais lietuvių išeiviais bei kitais asmenimis. Galbūt dėl to jau 1959 m. pirmą kartą viešai iškelta idėja steigti knygos mylėtojų draugiją. Tuometinėmis kultūros ir politikos sąlygomis, išryškėjus įvairių diskusinių bei pažintinių klubų kūrimosi tendencijai, 1970 m. neformaliai savo veiklą pradėjo Vilniaus knygos bičiulių klubas, derinęs bibliofilinę ir kultūrinę pažintinę veiklas. Antruoju etapu susiformavo savita bibliofilijos organizacinė struktūra. Čia pagrindinis vaidmuo teko 1974 m. įsteigta LSKBD. Steigėjai ją traktavo kaip masinę visuomeninę bibliofilinę organizaciją, kuri sudarė sąlygas nuo 1975 m. legaliai visoje Lietuvoje funkcionuoti knygos bičiulių klubinei veiklai, būdama tiesiogiai atsakinga už jos koordinavimą ir kontrolę. Tokie klubai dažnai buvo priemonė savo kultūros reikmėms tenkinti. Lietuvos bibliofilijos istorijoje svarbų vaidmenį atliko Vilniaus Mažvydo ir Plungės Daukanto knygos bičiulių klubai, vieninteliai tebetęsiantys savo veiklą iki šių dienų. Kitų klubų, tuo metu vadintų *bibliofilų* klubais ar turėjusių *bibliofilų sekcijas*, veiklos archyvinių šaltinių išliko nedaug, todėl sunku pasakyti, kiek iš jų dar buvo (ir ar išvis buvo) bibliofilinio profilio.

NUORODOS

Nepublikuoti šaltiniai

1. AMBRAZIEJŪTĖ-STEPONAITIENĖ, A. *Mano atsiminimai apie Vytautą Steponaitį* [rankraštis]. 1967. 4 sąs., 188 lap. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), F25–28.

2. ASTRAMSKAS, E. *Laiškai J. Lingiui* [rankraščiai, mašinraščiai]. Vilnius, 13.IV.58; 1959.X.5; 60.III.28; 1961.12.31. 4 lap. VUB RS, F247–1084.

3. AUGŪNAS, S. Atviras laiškas klubo nariams [mašinraštis]. 1988 12 26. Iš *Plungės S. Daukanto knygos mėgėjų klubo metraštis*: IV dalis. Sudarė S. Augūnas. Plungė, 1990, lap. 117–118. G. Černeckio asmeninis archyvas.

4. BRAZAITIENĖ, Vitalija. *Pranešimo apmatai 1985 m. lapkričio 26 d. vykusiam Kauno zonos SKBD klubų pirmininkų seminarui-pasitarimui* [rankraštis]. 2 lap. V. Brazaitienės asmeninis archyvas.

5. BURKEVIČIUS, Vilhelmas. *Aštuonerius metus su „Knygos mėgėjais“ (1933–1940): [atsiminimai]* [mašinraštis]. 1960. 18 lap. LNB RKRS, F47–2408.

6. BURKEVIČIUS, Vilhelmas. *Viltis 1944 metams: [pranešimas?]* [mašinraštis]. 1944.I.27. LNB RKRS, F40–16, lap. 42–44.

7. GALAUNĖ, P. *Laiškai J. Gimbutui* [rankraščiai]. 1969.XII.27; 1986.XI.6. 3 lap. VUB RS, F238–309.

8. GALAUNĖ, P. *Laiškas P. Jakštui* [rankraštis]. Kaunas, 1976.XII.4. 2 lap. VUB RS, F235–2.

9. *Ipolito Ledo kalba minint Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įkūrimo 35-metį* [garso įrašas]. 2005 05 04. 19:37 minutės. Autorės asmeninis archyvas.

10. KASPARAITYTĖ, Vilija. *Vilniaus Mažvydo klubo bibliofilinė veikla: diplominis darbas* [mašinraštis]. Mokslinis vadovas D. Kaunas. Vilnius, 1986. 84 lap. D. Kauno asmeninis archyvas.

11. KAUNAS, Domas. *Mažvydo klubo užrašai: 1979–1994* [tekstas kompiuteriu]. Vilnius, 2010. 91 lap. D. Kauno asmeninis archyvas.

12. Knygos bičiulių Daukanto klubo nuostatai [mašinraštis]. Iš *Plungės knygos bičiulių klubo „Daukantas“ metraštis*: I dalis. Sudarė S. Augūnas. Plungė, 1985, lap. 3–8. G. Černeckio asmeninis archyvas.

13. *Knygos bičiulių metraštis 1977 m.*: turinys [mašinraštis]. 1 lap. V. Andriulio asmeninis archyvas.

14. LEDAS, I. *Glausti atsakymai į anketos klausimus doktorantei I. Liepaitei* [rankraštis]. 2011 05 26. 1 lap. Autorės asmeninis archyvas.

15. *Lietuvos knygos bičiulių draugijos pirmojo steigiamojo suvažiavimo stenograma* [mašinraštis]. Vilnius, 1974. 82 lap. VUB RS, F306–1.

16. *Lietuvos knygos draugijos IV suvažiavimo, įvykusio 1989 m. gegužės 25 d., rezoliucija* [mašinraštis]. 1989. VUB RS, F306–232, lap. 66–68.

17. *Lietuvos knygos draugijos IV suvažiavimo protokolas* [mašinraštis]. Vilnius, 1989 m. gegužės 25 d. VUB RS, F306–232, lap. 1–14.

18. *Lietuvos TSR SKBD valdybos prezidiumo nutarimas „Dėl Savanoriškos knygos bičiulių draugijos Utenos rajono skyriaus vadovavimo pirminėms organizacijoms“* [mašinraštis]. Vilnius, 1976 m. vasario 3 d. VUB RS, F306–26, lap. 14–17.

19. *Mykolas Karčiauskas Martyno Mažvydo bibliofilų klube* [garso įrašas]. 2011 11 02, minutė 69. Autorės asmeninis archyvas.

20. *Pirmasis susirinkimas* [rankraštis]. 1977 m. kovo 1 d. Lap. 3. V. Andriulio asmeninis archyvas.

21. *Pokalbis su Antanu Rimvydu Čaplinsku* [garso įrašas]. 2011 04 14, minutė 50. Autorės asmeninis archyvas.
22. *Pokalbis su Ipolitu Ledu* [garso įrašas]. 2011 05 26, minutė 58. Autorės asmeninis archyvas.
23. Propagandos ir leidybos skyrius. *Pažyma apie knygos bičiulių klubų darbo kryptis ir formas* [mašinėraštis]. [1978]. VUB RS, F306–72, lap. 7–8.
24. [STEPONAITIS, Vytautas]. *Bibliofilo užrašas* [mašinėraštis]. 1944.VII.27. 2 lap. LNB RKRS, F25–279.
25. ŠALŪGA, R. *Laiškai J. Lingiui* [rankraščiai]. Vilnius, 1958.XII.6; 1959.III.30. 2 lap. VUB RS, F247–1290.
26. ŠALŪGA, R. *Laiškai Z. Ivinskiui* [rankraščiai]. Vilnius, 1952.IX.16; 1959.X.15. VUB RS, F198–549.
27. ŠALŪGA, R. *Laiškas J. Reitelaičiui* [rankraštis]. Vilnius, 1952.III. 22. 2 lap. VUB RS, F102–686.
28. ŠALŪGA, R. *Laiškas J. Reitelaičiui* [rankraštis]. Vilnius, 1955.XII.23. VUB RS, F102–395/3, lap. 28.
29. TREINYS, M. *Laiškas P. Jakštui* [rankraštis]. 24.12.86. 2 Lap. VUB RS, F235–17.
30. ŽILEVIČIUS, Rimantas Romualdas. *Laiškas Ingai Liepaitėi* [rankraštis]. [2010]. 2 lap. Autorės asmeninis archyvas.
31. ŽUKAS, Vladas. *[Prisiminimai apie Mažvydo klubo veiklą ir svarstymai apie jo kultūrinę reikšmę]* [rankraštis]. B. m. 16 lap. VUB RS, F141–1077.
32. ЖУРАУСКАС, И. *Отчет о работе Добровольного общества любителей книги Литовской ССР за 1978 год* [mašinėraštis]. 1979. 33 lap. VUB RS, F306–71.
33. ЖУРАУСКАС, И. *Отчет о работе ДОК Литовской ССР за 1984 год* [mašinėraštis]. 1985. 31 lap. VUB RS, F306–178.
34. Меморандум по материалам на объекта агентурного дела № 154 „РЕЦИДИВ“ Толюшица Зигмаса [mašinėraštis]. Iš *Toliušio Zigmo operatyvinio stebėjimo byla*. T. 1. 1963–1967. Lietuvos upatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-30, ap. 1, b. 365, lap. 63–114.
35. НОРКУНЕНЕ, Е. *Клуб книголюбов „Жибурелис“ (Огонек): отчет о работе клуба* [mašinėraštis]. VUB RS, F306–27, lap. 71–72.
36. Основные показатели работы ДОК Литовской ССР за 1982 год [mašinėraštis]. 1983. VUB RS, F306–151, lap. 32.
37. СЛИЗЕВИЧУС, М. *Отчёт о работе Главного управления по охране военных и государственных тайн в печати при Совете Министров Литовской ССР по контролю за поступающей по почте иностранной литературы и вывозимыми из Советского Союза произведениями печати и рукописями за 1960 год* [mašinėraštis]. 4 февраля 1961 г. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-522, ap. 2, b. 44, lap. 2–9.
38. ЩЕНСНОВИЧУС, М. К. Состояние работы по борьбе идеологическими диверсиями противника и меры по предупреждению и пресечению антисоветских проявлений со стороны националистических и других враждебных элементов [mašinėraštis]. Iš *Материалы совещания по итогам агентурно-оперативной и следственной работы КГБ при Совете Министров Литовской ССР за 1969 год, состоявшегося 19 февраля 1970 года*. Вильнюс, 1970 год. LYA, f. K-41, ap. 1, b. 789, lap. 52–61.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

39. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Lietuvos kultūros istoriografijos slenksčiai. Iš ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius, 2000, p. 264–281.

40. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai*. Vilnius, 2008. 251 p.
41. BALTUŠIS, Jonas. Sąjunginis knygos bičiulių suvažiavimas. *Bibliotekų darbas*, 1974, nr. 12, p. 10–12.
42. BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Bibliofilija kaip asmenybės raiška*: Kazio Varnelio biblioteka. Vilnius, 2008. 271 p.
43. ČERNECKIS, Gintautas. Simono Daukanto bibliofilų klubas – regioninis knygos kultūros ugdymo centras. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 164–174.
44. ČERNECKIS, Gintautas; ir VAUPŠAS, Česlovas. Plungės bibliofilai. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra*: svarstymai ir mintys. Sudarė ir redagavo Domas Kaunas. Vilnius, 2005, p. 196–207.
45. DAGYS, Imantas. Mažvydo knygos bičiulių klubas: ištakos ir įsteigimas. Iš *Mažvydo klubas*: Vilniaus knygos bičiuliai: 1970–2010. Vilnius, 2010, p. 14–27.
46. DUNIN, Janusz. Bibliophilism: Central European Perspective. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 9–16.
47. DUNIN, Janusz. Kad kultūra įgytų tvirtas šaknis. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra*: svarstymai ir mintys. Sudarė ir redagavo Domas Kaunas. Vilnius, 2005, p. 80–95.
48. GENZELIS, Bronius. *Lietuvos kultūros istorijos metmenys*. Kaunas, 2001. 267 p.
49. JAKŠTAS, Petras. Kas buvo XXVII knygos mėgėjai. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 2004, t. 3, p. 17–66.
50. JAKŠTAS, Petras. *Knygos*. Parengė, įvado straipsnį ir paaiškinimus parašė Domas Kaunas. Vilnius, 2003. 169, [1] p.
51. JAKUBČIONIS, Algirdas. Partinis diktatas ir modernioji kultūra. Iš *Lietuva, 1940–1990*: okupuotos Lietuvos istorija. ANUŠAUSKAS, Arvydas; BANIONIS, Juozas; ir BAUŽA, Česlovas... [et. al.]. Vilnius, 2005. 710, [1] p.
52. JOVAIŠAITĖ, E. Studentų bibliofilų klubas. *Bibliotekų darbas*, 1978, nr. 5, p. 29.
53. KAUNAS, Domas. *Knygos kultūros karininkas*. Vilnius, 2004. 203 p.
54. KAUNAS, Domas. *Philobiblonas* – dovana skaitančiai ir mąstančiai tautai. Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra*: svarstymai ir mintys. Sudarė ir redagavo Domas Kaunas. Vilnius, 2005, p. 208–237.
55. KLUMBYS, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elgsenos modeliai sovietmečiu*: daktaro disertacija. Vilnius, 2009. 185 p.
56. KLUMBYS, Valdemaras. Visuomenės nuomonės veikimo sąlygos sovietinėje Lietuvoje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 19, p. 124–137.
57. KNIZIKEVIČIENĖ, B. Bibliofilų klubas. *Naujos knygos*, 1979, nr. 11, p. 43.
58. KNUTH, Rebecca. *Burning Books and Leveling Libraries: Extremist Violence and Cultural Destruction*. Westport, Connecticut, 2006. 233 p.
59. KNUTH, Rebecca. *Libricide: the Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*. Westport, Connecticut, 2003. 277 p.
60. KOMZA, Małgorzata. Lenkijos bibliofilija kryžkeleje? Iš *Knygos ir bibliofilijos kultūra*: svarstymai ir mintys. Sudarė ir redagavo Domas Kaunas. Vilnius, 2005, p. 96–110.
61. KOSTKEVIČIŪTĖ, Irena. Apie Kazį Borutą ir Putiną: iš dienoraščio puslapių. Iš *Susitikimai su Kaziu Boruta*: atsiminimai. Sudarė Eglė Borutaitė-Makariūnienė. Vilnius, 2005, p. 214–227.
62. *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*: (vadovėlis praktikams). Redaktorius gen. majoras G. K. Vaigauskas. [Kaunas], [1992]. 92, [2] p.

63. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos ne-laisvėje 1940–1990*: dokumentų rinkinys. Sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus. Vilnius, 2005. 485, [3] p.

64. *Mažvydo klubas*: Mažvydo knygos bičiulių klubo pėdsakais. Sudarė Jurgis Stašaitis, Albinas Vaičiūnas ir Birutė Vaitkienė. Vilnius, 2010. 159 p.

65. MERKELIS, Bronius; ir ŠALŪGA, Romualdas. Mūsų interviu. *Literatūra ir menas*, 1972, liepos 8, p. 2.

66. Mėgėjų klubas bibliotekoje: būtinybė ar mada? Pokalbį užrašė Virginija Aputienė, Elena Stasiukaitienė. *Bibliotekų darbas*, 1987, nr. 5, p. 14–20.

67. MISIŪNAS, Romualdas; ir TAAGEPERA, Reinas. *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940–1980*. Vilnius, 1992. 347 p.

68. MIŠKINIS, Algimantas. *Mano kolekcija*: ką ir kaip surinkau, naudoju, dovanoju... Vilnius, 2007. 231 p.

69. MOCKŪNAS, Liūtas. „Tėviškės“ slenkstis. Iš *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė*: pasipriešinimas ir / ar prisi-taikymas. Vilnius, 1996, p. 142–146.

70. MORKŪNAS, A. „Fraternitas libri“. *Naujos knygos*, 1979, nr. 10, p. 42–43.

71. NAVICKIENĖ, Aušra. Martyno Mažvydo bibliofilų klubas atkūrus Lietuvos nepri-klausomybę. *Knygotyra*, 2002, t. 38, p. 147–163.

72. *Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos įstatai*: priimti steigiamajame Sąjunginės savanoriškos knygos bičiulių draugijos suva-žiavime 1974 m. spalio 3 d. Vilnius, 1975. 31 p.

73. *Sąjūdžio ištakų beieškant*: nepaklusnių-

jų tinklaveikos galia. Mokslinės redaktorės Jū-ratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė. Vilnius, 2011. 439 p.

74. STANIULIS, Vidmantas. Beveik sude-gę knygų meilės ugnyje. Iš *Diagnozė: bibliofilija*: esė, straipsniai. Kaunas, 2010, p. 15–99.

75. STOŠKUS, Krescencijus Antanas. Kri-ticizmas ir fasadinės kultūros kritika. Iš STOŠ-KUS, Krescencijus Antanas. *Represuojamo proto kritika*. Vilnius, 2009, p. 184–194.

76. ŠALŪGA, R. Filatelininkų susirinki-mas. *Tiesa*, 1957, lapkr. 19.

77. ŠALŪGA, R. Knygos bičiuliai renkasi. *Naujos knygos*, 1971, nr. 6, p. 18.

78. ŠALŪGA, R. Mums reikia draugijos. *Naujos knygos*, 1959, nr. 6, p. 70–71.

79. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas. *Ne vien duo-na žmogus sotus*. Kaunas, 2011. 241, [2] p.

80. TERLECKAS, Antanas. *Laisvės prie-šaušryje*: rezistentų prisiminimai: 1970–1986. Vilnius, 2011, p. 12–18.

81. 1942 m. lapkričio 26 d. parėdymas pa-keisti parėdymui dėl organizacijų ir susirinkimų. *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942, den 8 Dezember, Nummer 59, p. 755–756.

82. VLADIMIROVAS, Levas. Bibliofilija ir knygos bičiuliai. *Kultūros barai*, 1979, nr. 5, p. 49–52.

83. ŽUKAS, Vladas. *Lietuvių knygotyros bruožai*. Vilnius, 1989. 227, [2] p.

84. ГАРИН, Г. Ф. *Всесоюзное общество любителей книги*: история, опыт работы, проблемы. Москва, 1989. 191 с.

85. МИГОНЬ, Кшиштоф. *Наука о книге*: очерк проблематики. Москва, 1991. 197, [1] с.

IDEOLOGICAL ATTITUDES OF LITHUANIAN BIBLIOPHILIA AND ITS ORGANIZATIONAL STRUCTURE IN THE SOVIET PERIOD

INGA LIEPAITĖ

Abstract

The aim of the article is to reveal the ideological attitudes and organizational structure of Lithuanian bibliophilia of the end of the 5th–9th decades. Alongside with the term *bibliophilia* as we understand it today, the term *mass bibliophilia* is also used in the article. The latter allows to identify precisely the attitude of the Soviet ideologists towards bibliophilia, which was inculcated officially (via the press and formal activities of certain organizations) as ostensibly a mass phenomenon that has passed from an exclusive and narrow to an open and broad space (in terms of quantity) and this conditioned distortion of traditionally understood essence of bibliophilia (in terms of quality). Mass bibliophilia is an elementary liking for books, collecting books and love of books. The development of Lithuanian bibliophilia in the Soviet times may be divided into two periods: 1) preorganizational, which lasted from 1940 when the Society of XXVII Book Lovers was closed, to 1974 when the Voluntary Society of Book Friends of Lithuanian SSR was founded, and 2) organizational. In the first period, already during the German occupation, there were discussions about the revival of official activities of the mentioned XXVII Book Lovers' Society. In 1959, Romualdas Šalūga for the first time brought the idea in the press about the need to establish a book lovers' society; however, although the idea was noticed, it was not realized at that time. There are archival and other sources that may imply wide non-formal

professional ties between bibliophiles approximately from the second half of the 6th decade. In the period 1970–1975, on the initiative of the same R. Šalūga, a Vilnius book friends' club was functioning, combining bibliophilic and cultural-cognitive activities. In the second stage of bibliophilia development, an important role fell to the Voluntary Society of Book Friends of Lithuanian SSR, established in 1974. The latter was perceived by its founders as a mass public bibliophilic organization. The Society was later criticized for bureaucracy and artificiality of its activities; nevertheless, it is important to accentuate that it was this society that capacitated legal activities of the book friends' club from 1975. Rather often book friends' clubs were used as means for cultural matters. Due to the fragmentary coverage of the activities of such clubs and shortage of their archives it is difficult to say at the moment how many book friends' clubs, apart from the Vilnius Mažvydas and Plungė Daukantas clubs, were (or if they ever were) of bibliophilic profile. The activity of the two latter clubs, were not equal, either. It was impacted by both external (cultural politics carried on by the Soviet regime in Lithuania) and internal factors (who was a chairperson, affinity of members' interests, etc.). Those clubs played an important role in the history of Lithuanian bibliophilia, and they are the only ones that continue their activities since the Soviet time up to now.

[teikta 2012 m. vasario mėn.